

דמותם של ראשי היודנראט בשואה – מבט מתוך יומני התקופה

חוי בן ששון

אדולף ברמן, פעיל ציוני במחתרת בגטו ורשה, כתב בספרו "במקום אשר יעד לי הגורל" את הדברים האלה: "אני קובע במוחלט, כי כל המפלגות הפוליטיות בגטו וכל עיתונות המחתרת היהודית מכל הזרמים דנות לגנאי ולשמצה באורח חד משמעי הן את היודנראט והן את משטרת הגטו. יחס זה של שנאה ותיעוב בא לידי ביטוי (...) ביומנים של סופרים שונים ושל עסקני ציבור שנכתבו בגטו". לדבריו: "כל היומנים והתיאורים האוטנטיים שנכתבו בזמן ההוא, בגטו או בצד הארי של ורשה, ועיתונות המחתרת בגטו כולה – הם הם שמשקפים את המציאות של אז ואת האמת ההיסטורית".¹ גם בזיכרונותיהם של ניצולי שואה ובעדותם אפשר למצוא לא מעט התייחסויות לראשי היודנראטים, ורבים מן הדברים שנכתבו שנים אחרי המאורעות עצמם דומים לקביעותיו של ברמן. שאלת פעילותם של היודנראטים והערכת מעשיהם נדונה גם רבות במחקר, ועדויות על מעשיהם נבחנו לפרטים.² במרבית המקרים העלו המחקרים והעדויות טענות קשות נגד ראשי היודנראטים ולעתים אף נישלו אותם מהנהגת הציבור והציגו אותם כדרג הנמוך ביותר במנגנון הביורוקרטיה של הנאצים. אך דווקא בשל טענות אלו ראוי לבחון כיצד נתפסה ההנהגה היהודית על ידי קורבנות הנאצים עצמם בתקופת השואה ולבדוק האם יומני התקופה אכן משקפים יחס שלילי כלפי ראשי היודנראטים. בשורות הבאות אנסה לבחון כיצד משתקפת דמותם של ראשי היודנראטים ביומנים בני הזמן ואנסה למצות מתוכם את יחסם של בני התקופה להנהגה היהודית הרשמית.

בראשית הדברים יש להדגיש, שההבדלים בין ראשי היודנראטים בתקופת השואה הם עצומים. היו שמונו לעמוד בראש קהילתם כבר בתחילת הכיבוש, וכתוצאה מכך נאלצו להתמודד זמן רב בשאלות הקיום היומיומי של הקהל שבראשותו עמדו. אחרים, שמונו לתפקידי הנהגה במקביל לרציחות ההמוניות, נאלצו לעמוד כבר בתחילת דרכם בפני שאלות של חיים ומוות ושל מוכנותם ליטול חלק פעיל בגירושים. היו שסירבו לציית להוראות הנאצים ושילמו על כך בחייהם, אחרים צייתו עד רגע החיים האחרון – שלהם ושל קהילתם. היו ראשי יודנראטים שהיו אחראים על מאות אלפי יהודים, אחרים עמדו בראש קהל של מאות יהודים בלבד. פעילותם השונה של אנשי היודנראט גררה תגובות שונות משכבות שונות של

¹ א"א ברמן, במקום אשר יעד לי הגורל, תל אביב תשל"ח, עמ' 81.

² א' וייס, המחלוקת בהיסטוריוגרפיה על דמותם של היודנראטים ותפקידיהם, 'י' גוטמן וג' גרייף (עורכים), השואה בהיסטוריוגרפיה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 555-569.

האוכלוסייה היהודית, ולא פעם ניתן גם להצביע על התפתחויות ביחס אל הראשי היודנראטים במשך הזמן. נוסף על כך, גם התיעוד בן הזמן העומד לרשותנו הוא מגוון, הן באיכותו והן בכמותו. מטבע הדברים החומר הרב ביותר שהגיע לידנו הוא מגטו ורשה, ועל כן אפתח בתיאור היחס לו זכה צ'רניאקוב ביומני הגטו ואנסה להקביל אותו ליחס לו זכו ראשי יודנראטים בגטאות אחרים בפולין. במוקד תעמוד השאלה הכפולה: האם בני התקופה הביעו בכתביהם יחסי בוז ואיבה כפי שטענו בשכבר הימים חוקרים וניצולים רבים כל כך, והאם יחס זה הפקיע מידיהם של ראשי היודנראט את שרביט מנהיגות הציבור היהודי בשואה.

אדם צ'רניאקוב, ראש היודנראט בוורשה, מונה לתפקידו זמן קצר לאחר כיבוש העיר. מרבית כותבי היומנים אינם מתייחסים לשאלת המינוי של צ'רניאקוב, והוא עצמו זוכה להתייחסות ערכית רק בשלבים מאוחרים יותר של המלחמה. ובכל זאת, בארכיון רינגלבלום נשמרו דפים אחדים שנכתבו על ידי פעיל ציבור אלמוני ומתייחסים לימי הכיבוש הראשונים. בדפים אלה מתואר כיצד 5- באוקטובר 1939 הגיעו גרמנים לבניין הקהילה, פינו את הנוכחים ותפסו את סגן יו"ר הקהילה כבן ערובה. כעבור זמן מה הגיע צ'רניאקוב למקום: "ראיתי שהוא לא שש להיכנס" כתב האלמוני "התחננתי בפניו להיכנס כיו"ר ולא להשאיר את גוטמן לבד. אחרי רגע קצר של היסוס הוא נכנס. אותו הרגע קבע את גורלו להיות ה'פיהרר' של יהודי ורשה". הביקורת הסמויה על היסוסו של צ'רניאקוב מתעצמת בשורות הבאות, שבהן מתייחס האלמוני למנהיגים פוטנציאליים אחרים של הקהילה היהודית בוורשה שברחו ממנה בשבועות הראשונים לכיבוש הגרמני: "כל הבורחים הצילו את חייהם 'היקרים', בעודם משאירים את ההמונים, שהם היו בעבר מנהיגיהם, בידיים לא מיומנות (...). המנהיגים ברחו ואנחנו נותרנו לבד, לא מסוגלים להשפיע על ההמונים שהועברו לידיהם של אנשים שדאגו רק לאינטרסים שלהם, או במקרה הטוב היו בעלי רצון חלש".³ ביקורת כזו ניתן למצוא גם ביומנים אחרים. השוטר היהודי אדלר שהתאבד לאחר סיום המלחמה כתב על צ'רניאקוב: "אדם בעל אופי נקי אבל חלש, אשר הושפע בקלות על ידי אנשים בעלי סטנדרטים לקויים. צ'רניאקוב מיקם אנשים אלו בעמדות הרגישות ביותר של המינהל הקהילתי". אדלר טען שמינויים אלו הם שערערו את מעמדה של המועצה היהודית בעיני הציבור היהודי בוורשה.⁴ כך, שאחת הביקורת הראשונות שעוד תחזור ותעלה, היא חולשתו של צ'רניאקוב וכניעותו לאנשים מושחתים אשר הוא עצמו מינה לעזור לו בהסדרת חיי הקהילה היהודית.

עם התבססות השלטון הגרמני בוורשה ניתן להבחין בכמה מגמות אשר עלו בכתביהם של בעלי היומנים בנוגע לראש היודנראט: מצד אחד שמועות שליליות על קשריו עם הגרמנים, ומצד שני ההכרה שגם הוא, "ראש הציבור", נתון להתעללות של הנאצים. דוגמה לכך ניתן

³ J. Kermish, ed., *To Live with Honor and Die with Honor: Selected Documents from the Warsaw Ghetto Underground Archives "O.S."* [Oneg Shabat], (Jerusalem 1986), pp. 134-136
⁴ S. Adler, *In the Warsaw Ghetto*, (Jerusalem 1982), p. 14

למצוא בתגובות על ביקורו של צ'רניאקוב בקרקוב בסוף מרס 1940. עמנואל רינגלבלום, היסטוריון, איש ציבור ומייסד ארכיון עונג שבת, כתב ביומנו: "שמועות פרועות שצ'רניאקוב הוא חברו לספסל הלימודים של פראנק ולכן הוא הזמין אותו אליו. שם סיפר [לן] כביכול איך עובר עליו היום ושברך [למשרדון] חוטפים [אותו] לעבודה פעם ופעמיים".⁵ גם קפלן התייחס לביקור זה ביומנו וציין, שבניגוד למקובל בוורשה הורשו נציגי היהודים לשבת בפוגשם את הנאצים בקרקוב, אך קפלן גם הוסיף וכתב: "היוצא בכל זה, ששליחינו שבו כלעומת שבאו. הבטיח לתת תשובה (...) אבל בכל אופן לישועות ונחמות אין לקוות".⁶ דברים אלו מצביעים על התחושה שמתחילה להתעורר בקרב הציבור היהודי בדבר חולשתו הכפולה של צ'רניאקוב: לא רק כלפי אנשים מושחתים במוסדות הקהילה אלא גם כלפי הגרמנים. משמעות הדבר עבור כותבי היומנים היא חוסר יכולתו של צ'רניאקוב להשיג הישגים או אפילו תשובות ברורות על העתיד להתרחש עבור הציבור שבראשו הוא עומד.

העמימות בדבר העתיד הטרידו מטבע הדברים את הציבור היהודי, ולא פעם נעשה ניסיון להבין את המציאות על פי תגובותיו של צ'רניאקוב עצמו. באמצע ספטמבר 1940 כתב הסוציולוג לודוויג לנדאו, שחי בזהות לא-יהודית, ביומנו: "נדמה שאיזו מהלומה חדשה מתכוננת ובאה על היהודים. על מה יש לה [לשמועה] להסתמך – לא ידוע. אבל מסתובבת גרסה על שיחה כל שהיא בה צ'רניאקוב התעלף בשל דרישה של הגרמנים".⁷ על רקע "ההתעלפות" הופיעו בקרב יהודי ורשה שמועות עקרות שראש היודנראט התאבד. בעקבות חרושת השמועות כתב קפלן על מחויבותו של צ'רניאקוב לקהל ישראל: "הכול תמצא אצל עסקן ציבורי רק לא אהבת ישראל. ספק גדול הוא אם הוא מיצר, כואב ודואג על צרות הכלל (... ובנוגע לצ'רניאקוב בפרט, אדם בינוני הנוטה על פי חינוכו והשכלתו לשמנדרים". וקפלן קובע: "אין לך משרת זול ומסור כנשיא קהילה יהודית, שפעמים קרובות הוא שוכח את ה'עיקר', את העם שולחו, ונעשה שותפו של עמלק".⁸ טענה זו על התבוללותו של צ'רניאקוב וניכורו מכלל ישראל ליוותה אותו עד יום מותו.

גם רינגלבלום התייחס במהלך ספטמבר 1940 למצבו של יו"ר היודנראט, ואף תיאר בעקבות זאת את הערכת הציבור אליו: "שמעתי כי במשרד אחד נתנו לראש הקהילה של ור[שה] לעמוד שמונה שעות על רגליו בלי להושיט לו כיסא. יש הרואים בו קדוש מעונה הממלא תפקידו ביושר. עסקן ותיק אחד אמר עליו: 'הוא ספוג ריח של 'שדרות' [גסטאפו], הסביבה משפיעה".⁹ בציר הערכות אלה, שקצהו האחד קדוש מעונה המנסה למלא את תפקידו

⁵ ע' רינגלבלום, *יומן ורשימות מתקופת המלחמה*, ירושלים תשנ"ג, עמ' 92.

⁶ 7.4.40, ח"א קפלן, *מגילת יסורין*, תל אביב, עמ' 214.

⁷ L. Landau, *Kronika lat wojny i okupacji*, (Warsaw, 1962), p. 689

⁸ קפלן, עמ' 333.

⁹ רינגלבלום, עמ' 144.

היודנראט (...) כך למשל צ'רניאקוב משמיע את אהבתו לשפת היידיש (...) אבל למעשה אנשים אלו מעמידים פנים. הם רק מנסים להסתיר את שנאתם לעברית עם ההצהרות למען היידיש".¹⁵ בדברים אלו יש בעצם טענה כפולה: לא רק ביקורת על העדפותיו האישיות של צ'רניאקוב או על הזדהותו הפוליטית עם הציבור המתבולל אלא גם טענות על כך שהוא קירב ומינה את היהודים המתבוללים לעמדות מפתח בהנהגת הגטו. רינגלבלום התייחס אף הוא לטענה זו בכתביו: "לטענה מדוע נוהג צ'רניאקוב בסובלנות כלפי המשומדים ומציב אותם בתפקידים נכבדים (...) השיב שאי אפשר לגשת לבעיה זו מנקודת ראות יהודית, אלא מתוך גישה כלל ממלכתית. הגטו איננו מדינה יהודית אלא טריטוריה שיושבים בה גם מומרים, לפיכך יש לנהוג בהם יחס של שוויון".¹⁶

על רקע ביקורת הולכת וגוברת זו התרחש אירוע שהעלה שוב את קרנו של צ'רניאקוב בקרב הציבור היהודי. באפריל 1941 נאסר צ'רניאקוב על ידי הגסטאפו ושחרר לאחר ימים מספר כולו חבול ומצולק. פרופסור הירשפלד התייחס למסירותו ולמחויבותו של צ'רניאקוב לעבודתו, וכך כתב: "פעם אחת באו אליו אנשי א.ס.א.ס, הכו אותו באופן קשה ואסרו אותו. אחרי כמה ימים הוא שוחרר. מהכלא הוא הגיע ישירות למשרד. על פניו היו עוד סימני מכות".¹⁷ גם אחרים הזכירו בכתביהם את החבלות שנראו על פניו של צ'רניאקוב, ואדלר אף קבע שבעקבות המאסר זכה צ'רניאקוב "להערכה כללית שלרוב כל כך קשה להשיג בתפקיד כפוי הטובה שבו אחז".¹⁸

נראה שמיום שחרורו של צ'רניאקוב מהמאסר ועד לגירוש הגדול של יהודי ורשה לטרבלינקה בקיץ 1942 היו שתי דעות מקבילות ומנוגדות בקרב יהודי הגטו בנוגע לתפקודו של יו"ר היודנראט. בצד אחד עמדו החוגים המתבוללים בגטו, אשר הדגישו בכתביהם את החיוב שבפעולתו של צ'רניאקוב. לדוגמה, מרי ברג, אשר הייתה שייכת לקבוצה חברתית זו (שכונתה "נוער הזהב"), כתבה ביומנה ב-20 באפריל 1941 על תיאורו הגטו שבהצגותיו ביקר את היודנראט: "בדרך כלל חשתי, עד מה מוגזם ואף בלתי הוגן הוא משחקה של הלהקה, ובייחוד משהוא מכונן למועצת הקהילה ולנשיאה, המהנדס צ'רניאקוב. עובדה היא כי צ'רניאקוב נוסע תכופות במכונית להתייצב לפני המושל פראנק, אולם בחזרתו הריהו רצוף ושבור. הוא נושא על שכמו את האחריות לכל המתרחש בגטו (...) דומתני שגורלם של מנהיגינו אלה אינו נושא הולם להצגות לעג".¹⁹ הירשפלד מצדו מעיד, כי בנוגע למצוקות ילדים בגטו צ'רניאקוב ואשתו מילאו את חובתם בנאמנות ועזרו לילדים ככל יכולתם.²⁰

¹⁵ Kermish, p. 759

¹⁶ רינגלבלום, עמ' 260.

¹⁷ L. Hirszfeld, *Historia jednego zycia*, (Warsaw, 1946), p.204

¹⁸ אדלר, עמ' 225.

¹⁹ ברג, עמ' 49.

²⁰ הירשפלד, עמ' 248-249.

בצדו השני של המתרס היתוספו טענות חדשות לביקורת על רוחות ההתבוללות שצ'רניאקוב הנהיג ובדבר חולשתו כמנהיג. אחת הטענות החדשות הייתה, שצ'רניאקוב וחבריו מתהדרים בסממני מלכות שאין להם מקום בגטו. רינגלבלום מתאר כיצד הנהיג צ'רניאקוב את הקהל ביד חזקה ובחוסר דמוקרטייות, וכיצד היחס אליו היה כאל אליל תוך חיקוי עקרון המנהיגות (Führerprinzip), הנאצי.²¹

נוסף על כך עלתה הטענה, שהיודנראט הוא גוף מושחת ומסואב, אשר מתעשר על חשבון יהודי הגטו ועושה הכול כדי להגדיל את קופתו. הביקורת הזו התגברה מאוד בסוף שנת 1941 ובראשית 1942. רינגלבלום מספר כיצד בספטמבר 1941 התפשטו שמועות בגטו על גירוש מתקרב של יהודי ורשה ומוסיף שיש הטוענים שהגירוש הוא אינטרס של היודנראט על מנת שיוכל לגבות מסים גבוהים מהנשארים. רינגלבלום קובע: "אופיינית דעת הציבור על הקהילה, שהוא מייחס לה מעשה נבלה מעין זה. זו התעודה ההולמת ביותר את הקהילה היהודית".²² במקביל אפשר למצוא אצל קפלן האשמה שהיודנראט אחראי ליוקר המחיה בגטו בכלל ולמחירן הגבוה של התרופות בפרט.

האשמות חריפות אלו מסבירות מדוע יש בעלי יומנים המציינים את הקשיים ההולכים וגוברים בגיוס אנשים לעבוד ביודנראט. מיכאל זילברברג כותב: "לאחר מיתנו של קאמינר [חבר היודנראט, שנפטר בחורף 1941] התקשה אדם צ'רניאקוב למצוא לו ממלא מקום בחברה קדישא. אל רבים פנה, אבל כולם מצאו תירוצים שלא לקבל את התפקיד". זילברברג גם מספר על חברו שלמרות מצבו הכלכלי הקשה סירב להצטרף ליודנראט מאחר ש"בשום פנים לא היה מוכן לעבוד בשירות היודנראט".²³

חשוב לציין, שלא פעם נתפסו מעשיו של היודנראט בצורה שונה לחלוטין ולעתים אף מנוגדת על ידי בעלי היומנים השונים. לדוגמה, בקיץ 1942, עם החמרת הטרור הגרמני, החליט היודנראט לחנוך גן ציבורי לטובת ילדי הגטו. אירוע זה הטביע את חותמו על כמה מבעלי היומנים וניתן למצוא בכתביהם הערכה גבוהה למעשי היודנראט בצד ביקורת חריפה על סדרי עדיפויות שגויים. ברג מתארת את האירוע החגיגי במלים אלה: "היום נערך טקס חנוכת השדרה בנוכחות הנשיא צ'רניאקוב ופקידי הקהילה הגבוהים (...). שירתה הצוהלת של המקהלה, קריאות העליצות של הילדים ומראה פניהם המחייכים – היו לתגמול ולשכר טוב לאלה שהקימו פינה זו, כמפלט וסמל חירות לאסירי הגטו הפעוטים".²⁴ גם הירשפלד מתאר את היוזמה של צ'רניאקוב לבניית הגן בחיוב: "ממול למשרד שלו היה בית שהופצץ וכיכר

²¹ רינגלבלום, עמ' 274, 289-291.

²² שם, עמ' 310.

²³ מ' זילברברג, *יומן ורשה*, תל אביב, (ללא ציון שנה), עמ' 25-26.

²⁴ ברג, עמ' 134.

ריקה. הוא ציווה לסדר שם גן לילדים. ברגעים של עייפות הוא התבונן בהם משחקים. זה הוסיף לו כוח". והירשפלד מוסיף: "האדם הזה ראוי לאנדרטה בלב האנשים"²⁵.

לעומתם כתב זילברברג את הדברים האלה: "באביב של 1942 היו הכול אחוזי פחד וכל מיני שמועות פשטו בקהל (...) אף על פי כן החלטנו לפתוח מגרש משחקים בשביל ילדי בתי הספר החוקיים שבגטו. זה היה צריך להיות המאורע המשמח היחיד בחיינו (...) משישבו האורחים פתח אדם צ'רניאקוב את הטקס. דבריו הקצרים עוררו התרגשות: 'אלו ימים קשים, אבל עלינו לעמוד איתנים. לא במקרה מגרש המשחקים הזה עומד מול מרכז הקהילה. בכל פעם שנשמע ילדים צוחקים ושרים – נפתח את החלונות כדי שיחדרו הצלילים פנימה. זה ייתן לנו תקווה ואמץ לב להוסיף ולהלחם למען העתיד' (...) דעתם של אורחים רבים לא הייתה נוחה מן הטקס. סוד גלוי היה שאנו עומדים על פי תהום. הטרגדיה אורבת לפתחנו ואין הזמן ראוי לחגיגות. יאנוש קורצ'אק לחש באוזני: 'פורים שפיל...' ('משחק פורים')"²⁶.

גם פרץ אופוצ'ינסקי מזכיר בכתביו את חנוכת הגן ואף מציג את שתי הדעות השונות על האירוע: "בטקס הפתיחה אמר, בין השאר, יושב ראש היודנראט צ'רניאקוב, כי חנוכת הגן חייבת לשמש לנו כסמל, שרוצים אנו לחיות וכן חיה נחייה. רבים, כך אמר, התנגדו לטקס החגיגי, ואילו הוא דעתו הפוכה: חייבים אנו להיות בעלי ביטחון וחגיגת הילדים היא הביטוי לביטחון זה". ואופוצ'ינסקי מוסיף: "דרך אגב, ראוי למסור פרט אופייני המוכיח כי מצב רוחו של יו"ר היודנראט לא היה כה מלא תקווה, והא ראייה: בשבוע שעבר (...) התרוצץ צ'רניאקוב בחדר עבודתו והיה נסער ונרגש. בחדר הייתה רוח פרצים. ואז ניגשה אילו מכרה אחת ויעצה לו שיכרוך משהו על צווארו משום שהיה מצונן. על כך השיב לה צ'רניאקוב: מה את חוששת, גבירתי, שהשד לא ייקח אותי? בין כך ובין כך אלך לעזאזל"²⁷.

תחושות קשות על העתיד להתרחש הופיעו אצל צ'רניאקוב עוד לפני הגירוש הגדול מגטו ורשה. כידוע, עם קבלת גזירת הגירוש התאבד אדם צ'רניאקוב, והתאבדות זו זכתה לתגובות מגוונות אצל כל בעלי היומנים. כך מתאר הירשפלד את יומו האחרון של צ'רניאקוב: "הוא חזר מהשיבה וכתב כמה מלים לאשתו: 'דורשים ממני לתת במו ידי את ילדי עמי. לא נשארה לי ברירה אלא למות'. הוא צדק. הוא היה חייב למות כך, כדי שתוכל להיווצר אגדת הסבל של עמו. הוא נכנס להיסטוריה כאחד מאותן נשמות טהורות, אשר אמרו שלרעיון ולעם יש זכות קיום רק הודות לזה שהקריב עצמו עבורם"²⁸. גם נעמי שץ-ויינקראנץ, שנמנתה עם החוגים שאימצו לעצמם את התרבות הפולנית, כתבה על צ'רניאקוב בהערכה, ובדבריה גם התייחסה לקרב האבוד מראש שבו עמד יו"ר היודנראט: "וצ'רניאקוב, נשיא הקהילה, במקצועו מהנדס, אדם צנוע, אשר מונה בכוח לתפקיד שאתו לא יכול להתמודד. אולי משום שאיש לא היה

²⁵ הירשפלד, עמ' 204.

²⁶ זילברברג עמ' 40.

²⁷ פ' אופוצ'ינסקי, רשימות, בית לוחמי הגטאות תש"ל, עמ' 243.

²⁸ הירשפלד, עמ' 273.

מצליח לעמוד במשימה הזו. לתת אנשים לעבודת פרך קשה, לשלוח גברים למחנות שמהם לבטח לא חזר איש, לתת הוראות בדבר הגבלת החופש (...), תן הכול, מה שיש לך! כסף, זהב, רהיטים, פרוות, את כל הרכוש שלך, תן תחת איום עונש מוות, תן את הבריאות, את הכוחות ואחר כך, כאשר כבר אין לך מה לתת, תן את חיך".²⁹

כמה מבעלי היומנים אשר ביקרו את צ'רניאקוב ואת מעשיו בעבר ראו בהתאבדותו כפרה. כך קפלן: "הקורבן הראשון של הגירוש היה הנשיא אדם צ'רניאקוב שאיבד את עצמו לדעת על ידי הרעלה בבניין הקהילה. במותו הנציח את שמו יותר מאשר בחייו - סופו מוכיח על תחילתו שעבד, עמל וטרח לשם העם שחפץ בטובתו ובחיזוק קיומו אף כי לא כל הנעשה בשמו היה ראוי לתהילה ולשבח (...), לא היו לו חיים יפים אבל מיתה יפה הייתה לו תהא מיתתו כפרתו על כל חטאיו שחטא לעמו עד שנתמנה לנשיא. יש קונה עולמו בשעה אחת, והנשיא אדם צ'רניאקוב קנה את עולמו ברגע אחד!"³⁰ קפלן אינו מבטל את הביקורת שהייתה לו על צ'רניאקוב בעבר, אך מרגיש שההתאבדות עצמה הכריעה את הכף, מבחינה היסטורית, לזכותו של צ'רניאקוב.

עם זאת, היו שביקרו גם את התאבדותו של צ'רניאקוב. רינגלבלום למשל כתב ביומנו: "התאבדותו של צ'רניאקוב, מאוחר מדי, סימן לחולשה. חצוי בפנימיותו. חלש מכדי להתנגד, אבל אדם הגון". חודשים ספורים לאחר מכן, באותו נושא וכמעט לאותן מלים מוסיף רינגלבלום: "תעודת חולשה. היה צריך לקרוא להתנגדות. אדם חלש".³¹ ביקורתו של רינגלבלום על חולשתו של צ'רניאקוב הפכה ברבות הימים לביקורת על כך שלא קרא ליהודי הגטו להתנגד. היו גם שהטילו על צ'רניאקוב אחריות כוללת למותם של יהודי הגטו. דוד גרבר, אחד משלושת מטמיני החומר הארכיוני של עונג שבת, כתב: "האשמה שלהם [אנשי היודנראט] כבדה, ואחריותם חמורה, ההיסטוריה תזמן אותם לדיון, ושום אבן לא תוקם לזיכרון להם".³² גם אדלר ביקר את מעשי היודנראט וטוען: "המדיניות של המועצה היהודית בוורשה גרמה לפירוז האוכלוסייה היהודית מהבחינה המוסרית, במקום לגיטום. זו הייתה הטעות ההיסטורית החמורה של המועצה".³³ אם נתעמק בדבריהם של גרבר ואדלר נראה שהטענות הקשות לא מופנות אישית לצ'רניאקוב אלא למועצה ככלל.

המשורר יצחק קצנלסון הקדיש לצ'רניאקוב כמה פסקאות בשירו "על העם היהודי שנהרג", שם ביקר את החלטתו של צ'רניאקוב להתאבד רק לאחר הדרישה לגירוש 10,000 יהודים להשמדה, אך לא אחרי שנדרש לשלוח 6,000: "ומה תבכה? אחרי הכול אדם הגון אתה... אל נא נכחד: / היהודי בך מועט, וכי עיקר לך העשרה? ולשישה אתה מוכן? / אתה רוגז - על

²⁹ N. Szac-Wajnkrac, *Przeminęło z ogniem*, (Warsaw, 1947), p. 26

³⁰ קפלן, עמ' 547.

³¹ רינגלבלום, עמ' 393, 397.

³² Kermish, p. 63

³³ אדלר, עמ' 81.

מ? אכן על עצמך... אתה מכה בזה 'על חטא', / בולע רעל... אי, מהר-כלה... עוד מעט והמועצה כולה תבוא לכאן!³⁴ בדברים אלו יש כבר ביקורת על עצם ההחלטה ליטול חלק (ולו גם קטן) בהשמדה.

תיאורים אלו מציגים בפנינו כמה אספקטים חשובים בנוגע ליחסם של בני התקופה לצ'רניאקוב, ראש היודנראט בוורשה. ראשית, ניתן לראות כיצד היחס לצ'רניאקוב השתנה לאורך התקופה וידע הערכה בצד ביקורת ובוז. מסתבר, שכאשר צ'רניאקוב עצמו היה חשוף לסכנות, אם כחלק ממאבקים פנימיים עם סוכני הגסטאפו היהודים (ה-"13") ואם על ידי הנאצים עצמם, הייתה נתונה לו אהדת הציבור. בדרך כלל היו הדעות עליו מגוונות, ולא פעם בלט ההבדל ביחס לצ'רניאקוב בין קבוצות חברתיות שונות. גם הטענות שהועלו נגדו היו במישורים שונים. חלקן היו נעוצות באישיותו של צ'רניאקוב, כגון הטענות על חולשתו, על התבוללותו, על הניכור שהעם חש כלפיו ועל סממני הכבוד שסיגל לעצמו. ביקורות אחרות קשורות לדרכי הניהול של הקהילה, וביניהן מינוי אנשים לא מתאימים לעמדות מפתח (אנשים מושחתים או מתבוללים) וסיאוב מוסדות הקהילה. והיו שיצאו נגד החלטותיו הייחודיות לתקופתו: סדרי העדיפויות (חנוכת גן בתקופות קשות) שצ'רניאקוב הנהיג, או הציות להוראות הגרמנים שטמנו בחובן רצח יהודים.

ניתן לטעון, שהיחס לצ'רניאקוב אצל כותבי היומנים נובע אך ורק מהסמכות שניתנה לו על ידי הנאצים, ועל כן גם הפניות אליו הן לא כאל מנהיג אלא כאל "בעל הקשרים" אצל הרשויות. אך אם כך היה – מדוע יצאו חלק מבעלי היומנים כנגד חולשתו של צ'רניאקוב וביקרו את השחיתות ששררה בקהילה? ביקורת ערכית מסוג זה לא תופנה ל"צינור מקשר" עם השלטון אלא תוטח רק נגד מנהיג שלדעת הציבור לא ממלא את תפקידו! הביקורת הנוקבת על השחתת הקהילה ועל מדיניות שגויה בענייני חלוקת מזון וכד' היא ההוכחה לכך, שבעיני יהודים רבים נתפס צ'רניאקוב כעומד בראש הציבור. כלומר, גם אם היו בין כותבי היומנים שטענו שצ'רניאקוב לא היה מנהיג טוב של הציבור היהודי, אין ביומנים ערעור על מנהיגותו כשלעצמה.

כאמור, גונה צ'רניאקוב בחלק מהכתבים על כך שסיגל לעצמו סממני כבוד שלא היה להם מקום. טענה זו עולה בבולטות רבה הרבה יותר ביחס לחיים רומקובסקי, ראש היודנראט בלודז'. הנער דוד שירקוביאק תיאר כיצד באוגוסט 1941 "רומקובסקי נתן נאום 'דמוי פיהרר'", ובמקומות אחרים ביומנו הוא כתב על ה"מלך", או אף לעג ל"הממלכה של חיים רומקובסקי".³⁵ תושב אחר של הגטו, שלמה פראנק, לועג אף הוא ל"נאום ההכתרה" של "מלך הגטו".³⁶ אבל רומקובסקי גם זכה לגינויים וביטויים חריפים ביותר שלא נתקלנו בהם

³⁴ י' קצנלסון, *כתבים אחרונים*, בית לוחמי הגטאות 1988, עמ' 234.

³⁵ A. Adelson, ed., *The Diary of Dawid Sierakowiak*, (New York and Oxford 1996), pp. 112,

174

³⁶ ש' פראנק, *טאגבוך פון לאדזשער געטא*, תל אביב תשי"ח, עמ' 154.

בוורשה. למשל, בעקבות אחד מנאומיו של רומקובסקי כתב שירקוביאק: "הוא דיבר הרבה, אבל לא אמר שום דבר חשוב. הדמגוגיה של אדם חולה עם מגלומניה".³⁷

גם בגטאות אחרים יצאו בעלי היומנים נגד סממני הכבוד שראשי הגטו סיגלו לעצמם. הרמן קרוק מגטו וילנה תיאר ביומנו כיצד בעלי תפקידים בגטו הולכים ברחובות העיר בדרך הדומה לזו של הנאצים, ואף קרא ליעקב גנס "הדוצ'ה של הגטו".³⁸ עם זאת, בתיאור תפילת יום הכיפורים של שנת 1942 מתאר קרוק את מקום הכבוד לו זכה גנס, הפעם ללא חצי ביקורת: "כל נדרי (...) כולם מחכים לראש הגטו, מר גנס. הוא נכנס ויש רחש בקהל. גנס (שנשוי לנוצריה) מתעטף בטלית והתפילה מתחילה. החזן והמקהלה שרים: האווירה חגיגית. אחרי כל נדרי ד"ר פלדזטיין מכריז שגנס יאמר כמה מלים. גנס אומר: 'הבה נתחיל בתפילת יזכור לאלו שנשלחו. השנה האחרונה הייתה קשה עבורנו. הבה נתפלל שהשנה הבאה תהיה טובה יותר. אנו חייבים להיות חזקים, ממושמעים ויצרניים'. קולות בכי חזקים נשמעים ברגע שהוא מתחיל. הרוחות של פונאר נכנסות לאולם, נשמות המתים, זיכרונות האנשים, הנשים והילדים שנחטפו. גנס עצמו מרוגש עד עמקי לב".³⁹

ביקורת על סממני כבוד מדומים שראשי ההנהגה נטלו לעצמם מצויה גם בגטאות קטנים שבהם רוכזו כמה אלפי יהודים. אהרון וילף מסוקולה (Sokoły) מתאר ביומנו את אירועי ה-24 באוקטובר 1942 כאשר הוא נקרא לממלא המקום של ראש היודנראט (היו"ר נרצח ימים ספורים קודם לכן): "אני ניגש אליו, הוא יושב ליד שולחן עם כמה אנשים ומשוחחים על דברים בעלמא. אני רוכן מעליו ושואל 'אדוני הזמין אותי? הנה אני לפניך'. פתח זה את פיו עלי בצעקות: 'ראו רבותיי איך הוא מדבר אלי, כאילו הייתי חברו'. מייד ביקשתי סליחתו, חזרתי לעבר הדלת, בשישה-שבעה צעדים צבאיים, צעדתי לעברו. עמדתי כשתי פסיעות ממנו, הצדעתי לו כהצדיע חייל למפקדו: 'מודיע בהכנעה, אדוני הסגן, וילף מתייצב לפקודתך!'. האנשים פרצו בצחוק ולעגו לו על שהוא משחק את האיש הגדול".⁴⁰ עולה בבירור, כי בעלי היומנים אינם פוסלים את סמכותו של יו"ר היודנראט אלא את סממני הכבוד שסיגלו לעצמם, שאינם מתאימים לאדם או לתקופה.

ביקורת על קבלת טובות הנאה על ידי ראשי היודנראט מופיעה בגטאות שונים. בלודז' נאמר: "הגיעה הקצבת מזון של ק"ג תפוחי אדמה. האופטימים מבטיחים: 'רומקובסקי השיג מספיק אוכל מהגרמנים'. אנחנו יודעים את זה, אבל האם האוכל הזה הוא עבורנו או האם הוא שומר אותו לעצמו ולחבריו?"⁴¹ יתירה מזו, שירקוביאק טען שרומקובסקי השתמש בכוחו לחיסול

³⁷ שיראקוביאק, עמ' 152.

³⁸ ה' קרוק, טאגבוך פון ווילנער געטא, ניו-יורק, 1961, עמ' 101, 108.

³⁹ שם, עמ' 350.

⁴⁰ א' וילף, מגילת הדמים של יהודי סקולה, (ללא ציון מקום ושנת הוצאה), עמ' 40.

⁴¹ שיראקוביאק, עמ' 198.

אויביו⁴², וטענות דומות ניתן למצוא גם בגטאות אחרים. ברוך מילך מטלוסטה (Tlusta) כתב שהוא עזב את היודנראט לאחר שהתברר לו על שחיתות שפשתה בקהילה, ומעיר שעזיבתו התנקמה בו: "כי החל מרגע זה ואילך הם רדפו אותי והטילו עלי גזירות שונות ומשונות. בראש היודנראט עמד מכר שלי, רופא שנקם בי גם על רקע מקצועי".⁴³

השפעת סכסוכים של טרם המלחמה על גורל היהודים בתקופת השואה התנקם לא פעם גם בראשי היודנראט עצמם. הרב הוברבאנד מספר על ראש היודנראט שכטר בעיירה בודזנטין (Budzentyn) אשר קלטה פליטים רבים, שניסה לעזור לפליטים על ידי גיוס כספים מכל אנשי העיר. "אש המחלוקת בערה בעיירה. אלה שהוטל עליהם המס רגשו ורגזו מאוד על שכטר הצעיר. אגב צפו ועלו כל החשבונות הישנים, חשבונות של מסחר ותחרות, שנצטברו בלב האנשים על משפחת שכטר. השנאה גברה והלכה מיום ליום. ושכטר – כאילו כל זה אינו נוגע לו". שכטר עצמו מצוטט כאומר: "נכון, סידרתי את הפליטים באופן מזהיר, שעשוי לשמש דוגמה ומופת לערים ועיירות אחרות, אבל זה עלה לעיירתנו ביוקר – פשוט רושתי את תושביה". בסופו של דבר מישהו, והוברבאנד מעיר שיתכן שהיה זה אפילו יהודי, הלשין על מימון לא חוקי ששכטר השיג כדי לקיים את עניי העיר, והוא נרצח על ידי הנאצים.⁴⁴

תחום אחר שבו רבתה הביקורת על ראשי היודנראטים הוא הניהול הלקוי של מוסדות הקהילה שבראשותם עמדו. אחת השאלות שהטרידה יהודים רבים בכלל ואנשי רוח בפרט הייתה שאלת קיום פעילות תרבותית על רקע מצוקת הגטו. יתירה מזו, לא פעם עולה מתוך היומנים שפעילויות התרבות הן כלי נוסף ופסול שראשות הקהילה משתמשת בו על מנת להסיח את דעת הקהל מהשאלות הקיומיות. בלודז' האשים שירקוביאק את רומקובסקי בכך שארגן קונצרטים ומופעי תרבות על מנת להסיח את דעת הציבור מהרעב⁴⁵, ובווילנה כתב קרוק שגנס נאבק בשמועות הגירוש שנפוצו בגטו על ידי מעצרים של האנשים שהפיצו את השמועות ועל ידי הצגות תיאטרון שנועדו להסיח את דעת הקהל⁴⁶; לא פעם נרמז אף על שחיתות של ממש.

אחת השאלות הקשות שעמדה בפני ראשי היודנראט הייתה מועדן הצפוי של האקציות ושאלת העברת המידע לכלל הציבור. צאלק פרחודניק מאוטבוצק (Otwock) טען, שראש היודנראט, קרונברג, לא רצה ליידע את אנשי הגטו על הגירוש הקרב, שמא "תפרוץ בהלה בעיר והאחריות על בריחה המונית תיפול עליו. והרי כרגע עליו אישית לא מאיים שום דבר".⁴⁷ ובטלוסטה מספר מילך כיצד הגיעה אליו בטעות אשה שהייתה אמורה ליידע את יו"ר היודנראט על האקציה הקרבה: "זה היה נס של ממש, כי אנשי היודנראט אצלנו לא טרחו

⁴² שם, עמ' 164.

⁴³ ב' מילך, ואולי השמים ריקים, ירושלים 1999, עמ' 51.

⁴⁴ ש' הוברבאנד, קידוש השם, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 31-32.

⁴⁵ שיראקוביאק, עמ' 242.

⁴⁶ קרוק, עמ' 410.

⁴⁷ צ' פרחודניק, התפקיד העצוב של התייעוד, ירושלים 1993, עמ' 45.

להזהיר איש מראש, ואליו אני הודעתי מייד לכל שכני בסביבה".⁴⁸ יוסף זלקוביץ' כותב על תחילת הגירוש בגטו לודז': "סביב פינני בתי החולים, כמו בכל אירוע בגטו, רווחו שמועות וגרסאות שונות. לפי גרסה אחת ידע הנשיא על הגזירה שנחתמה על הדם היהודי ואפילו רמז עליה (...) לפי גרסה שנייה, לא רק שידע על הגזירה, אלא הוא עצמו יזם אותה. הוא נאלץ להקריב את הקורבן הזה, כי תבעו ממנו לשלח זקנים וילדים. על מנת להציל את האחרונים היה חייב להקריב את הראשונים... לפי גרסה שלישית, שילוח זה של החולים הפתיע את הנשיא באותה המידה שהפתיע את כל אוכלוסיית הגטו". ימים אחדים לאחר מכן מוסיף זלקוביץ', שמסתבר שהנשיא לא ידע על הגירוש, משום שגיסו וחותנו שכבו בבתי החולים ששוכניהם גורשו. זלקוביץ' מוסיף, שבין אנשי הגטו יש מי שעדיין מקנאים בנשיא על כך שגיסו מת במיטה ועל כן מקום קבורתו ידוע לאוהביו.⁴⁹ מידע כידוע, הוא כוח, וכוח זה היה ברשותו של ראש היודנראט.

לא פעם נדרשו אנשי היודנראט לפגוע בצורה ממשית בקהל שעמדו בראשו – כוונתי לדרישת הנאצים שהיודנראט יהיה מעורב בגירושים. היו שסירבו ושילמו על כך בחייהם, והיו שצייתו לגרמנים עד תום. מעניין להשוות את יחסם של בני התקופה לשני ראשי יודנראט בלבוב שהחלטותיהם נוכח ההשמדה היו שונות. ד"ר פרנס, יו"ר היודנראט הראשון, נדרש לספק צעירים יהודים למחנות עבודה. ביומנו כתב על כך הרב דוד כהנא: "יושב ראש הקהילה היהודית בלבוב, ד"ר יוסף פרנס, שידע את משמעות השילוח הזה, סירב לחלוטין: מוסדות הקהילה לא הוקמו למען מסירת אחיהם למוות. תשובה זו קבעה את גורלו". כהנא מספר שפרנס נורה על ידי הנאצים, ומוסיף: "בעמידתו הגאה והתקיפה הראה ד"ר יוסף פרנס מופת של התנהגות נציג קהילה יהודית בשעות גורליות כאלו. לאחר זמן נהג כדרכו ראש הקהילה בוורשה, המהנדס צ'רניאקוב. אולם יורשיו של פרנס בלבוב לא נהגו כמוהו. הסיפור על מותו של פרנס הוא בין נקודות האור המועטות בתולדות גטו לבוב".⁵⁰

לאחר הירצחו של פרנס מונה אלפרד רוטפלד ליו"ר היודנראט. הוא מת זמן קצר לאחר מכן, ואת מקומו תפס ד"ר לנדסברג. עם בוא השמועות על הגירוש הממשמש ובא פנו חבר הרבנים ללנדסברגו אמרו לו, שעל פי המסורת היהודית עליו לסרב לתת אפילו יהודי אחד לנאצים: "הדברים פגעו בו קשה, פגעו במקום התורפה המיוסר שלו. נרגז התפרץ: 'רבתי סבורים בוודאי כי אנו לפני המלחמה, ואתם באים אל יושב ראש הקהילה הדתית? אנו חיים כיום בזמנים אחרים לגמרי, וקהילתנו איננה עוד קהילה דתית, אלא מכשיר מוציא לפועל של הגסטאפו וכל מתנגד לגסטאפו... יושב הראש לא סיים את המשפט. ירדנו לסוף דעתו. אין לו כל חשק ללכת בקרב עם הגסטאפו ולסכן את חייו. כאדם, כיחיד – אולי התנהגותו מובנת.

⁴⁸ מילך, עמ' 67.

⁴⁹ זלקוביץ', בימים הנוראים ההם, ירושלים תשנ"ה, עמ' 253.

⁵⁰ ד' כהנא, יומן גטו לבוב, ירושלים 1978, עמ' 52.

אולם קשה להצדיק השקפה כזאת אצל נציג של קיבוץ יהודי גדול.⁵¹ ביקורתו של כהנא על התנהגותו של לנדסברג מובנת וברורה, אך נראה לי שיש לדייק ולהדגיש שהביקורת היא על החלטתו של לנדסברג כמי שעומד בראש הציבור. אין בדבריו של כהנא ערעור על עצם מנהיגותו של יו"ר היודנראט, והוא נשאר ראש הקהילה גם אם החלטתו, אליבא דכהנא, הייתה שגויה.

רושם דומה אפשר לקבל מהדברים שרשם ביומנו אחד מפקידי היודנראט, גם הוא מלבוב: "מתעוררת שאלה ביחס למעמד היודנראט. חברי היודנראט באמת סובלים בעד מיליונים. עליהם לסבול את כל נבזויות הגרמנים במגע ישיר עמם (...). אולם האם לא יהיו היודנראט ועושי דברו צפויים לזעם העם ולא ייתקלו בגינוי עם השתנות התנאים - זו כבר שאלה אחרת. אז אפשר יהיה להצדיק רק אי שיתוף פעולה, אבל השיטה הגרמנית (...). מבוססת דווקא על כך, שאוחזים את האוכלוסייה המקומית בגרון בעזרת חלק ממנה. לכן אחראים חברי היודנראט אישית ובאופן בלתי אמצעי על כל התרשלות של היהודים (...). הייסורים המוסריים מובנים מאליהם".⁵² פעם נוספת מתברר, שעמדת ההנהגה של ראש היודנראט לא הייתה תלויה בהחלטתו או במעשיו, אלא בעצם תפקידו.

מדי פעם מופיעות האשמות חמורות נגד ראש היודנראט, כאילו הגירוש נעשה בשיתופו וביוזמתו. בסקולה מספר וילף: "לפי תוכנית קבועה מראש ע"י הגרמנים וע"י יושב ראש היודנראט ד"ר ראם, הורכבו משמרות של שני גרמנים, אוקראיני אחד ושומר יהודי אחד שהוכרח ללוותם ולהצביע על מקום מגוריהם של יהודים שהיו רשומים ברשימה שבידיהם. משמרות אלה הלכו מבית לבית והוציאו משם את היהודים".⁵³ מובן שהטענה שראשי היודנראטים היהודים יזמו את הרציחות היא קיצונית ובלתי נכונה בעליל; אבל נפוצה הביקורת על עצם המוכנות של ראשי היודנראט ליטול חלק בביצוע הוראות הרצח של הנאצים.

שאלה זו בדבר מעורבותם הישירה של היהודים בגירושים זכתה לתגובות רבות ביומנים מגטו וילנה, שם נדרש גנס ליטול חלק בגירושים. קרוק, שהתנגד למעורבות יהודית זו, העיר ביומנו ש"הדבר הטרגי ביותר הוא בכך שדעת הקהל ברובה הסכימה עם עמדתו של גנס".⁵⁴ זליק קלמנוביץ', אחד מראשי המכון המדעי לתרבות יהודית (ייוו"א) תמך במעשיו של גנס וכתב ביומנו: "ברוך אל ישראל לשלח את האיש הזה". קלמנוביץ' מסביר שאם המשטרה היהודית לא הייתה לוקחת על עצמה את מלאכת הגירוש, מספר הקורבנות היה גדול הרבה יותר.⁵⁵

⁵¹ שם, עמ' 61.

⁵² ב' גוטמן (עורכת), בבוא האימה, תל אביב 1991, עמ' 162.

⁵³ וילף, עמ' 32.

⁵⁴ קרוק, עמ' 381.

⁵⁵ ז' קלמנוביץ', יומן בגטו וילנה, תל-אביב 1977, עמ' 83.

גנס מצדו הרגיש כנראה שנטל ההחלטות נופל כולו עליו, וניסה לפנות לאישים בעלי השפעה בגטו על מנת שגם הם ייטלו חלק בהכרעה. וכך מתאר את הדברים קלמנוביץ': "המפקד התחיל דורש שלא הוא ועוזריו יהיו היחידים שעוסקים בפעולה זו, אין הוא רוצה שיאמרו אחרים ידינו נקיות. לכאורה הביע דעתו שכל האחריות מוטל עליו והוא בעצמו עתיד ליתן את הדין לפני השופט העליון. אבל למעשה הוא אינו רוצה להסתפק בשיתוף רוחני גרידא, דורש הוא שיתוף ממשי (...). והגטו כמרקחת, אספות, ישיבות, נועצים. הוא דורש כנראה השתתפות של אחרים. באמת אין אנו בין כך ובין כך נקיים בישראל, קנינו את חיינו ואת עתידינו באובדן של רבבות. אם גמרנו אומר שעלינו להמשיך את חיינו למרות הכול ועל אף הכול, אז עלינו ללכת עד גמירא. והאל הסולח ימחול (...). מובן שהנפש היפה אינה סובלת מעשים כאלה, אך יש למחאתה של הנפש רק ערך פסיכולוגי ואין שום ערך מוסרי לזה. הכול אשמים, או אולי יותר נכון הכול נקיים וקדושים, ויותר מכולם אלה המוציאים לפועל ממש, הם מוכרחים לעצור ברוחם, הם צריכים להתגבר על עינויי נפש, הם פוטרים את (ה)אחרים וחושכים את נפשם מצער".⁵⁶

גנס נטל על עצמו החלטה, שגם אם נתמכה על ידי קלמנוביץ' וגם אם התקבלה על ידי שאר תושבי הגטו בשתיקה, עוררה עליו ביקורת וערערה את מעמדו בגטו. אך במרכז השאלות שיש לשאול כאשר באים להעריך את מעשיו של גנס עומדים לא מעשיו, אלא כוונותיו ומרחב הפעולה שלו. ביטוי מעניין לכך ניתן למצוא ביומנו של הנער יצחק רודשבסקי שבו הוא מתאר משפט שנערך בגטו לדמותו ההיסטורית של הורדוס. רבים מבאי בית המשפט הבינו שהורדוס ומשפטו הם מקבילה היסטורית לגנס. וכך מתאר את האירוע "התובע" רודשבסקי: "אני האשמתי את הורדוס במדיניותו הדו-פרצופית, על שמילא תפקיד של סוכן רומאי, על שהכניס למדינה מנהגים רומאיים שהיו שנואים וזרים לרוח היהודית. האשמתי אותו ברצח העם. הסניגוריה הציגה את המעשים החיוביים של הורדוס, הבהירה כי הורדוס חי בתקופה סוערת, כי לא מרצון נהג כפי שנהג, וכי רבים ממעשיו היו לטובת העם היהודי. חבר השופטים בחר ועד מומחים של מורים והיסטוריונים, שצריכים היו לענות על השאלה, האם היו מעשיו של הורדוס לטובת העם. התחיל ויכוח גדול בין המבוגרים (...). לסניגוריה הייתה תמיכה חזקה. מנהל בית הספר טורבוביץ' יצא להגנתו של הורדוס. לפי דעתו היו מעשיו של הורדוס לטובת העם, כי ההתקוממות נגדו הייתה מחישה את החורבן (...). פסק הדין ניתן: הורדוס נמצא אשם".⁵⁷

לסיכום, שאלת המנהיגות היהודית בתקופת השואה ויחסם של בני התקופה לראשי היודנראט היא אחת השאלות הטעונות והמורכבות ביותר בבחינת החיים היהודיים בשואה. כמספר הגטאות וכמספר ראשי מועצות שהועמדו בהם כך גם מספר דרכי הפעולה שנבחרו

⁵⁶ שם, עמ' 86; קרוק, עמ' 391.
⁵⁷ 'רודשבסקי, יומנו של נער מוילנה, בית לוחמי הגטאות תשכ"ט, עמ' 79-80.

על ידיהם והיחס שזכו לו מתושבי הגטו. יתירה מזו, במקומות שבהם יש חומר תיעודי מספק ניתן למצוא לא רק דעות שונות של שכבות חברתיות שונות בגטו, אלא גם שינויים שחלו בדעתו של כותב מסוים במשך התקופה. חשוב להדגיש, שכמו גם בתחומים אחרים, מי שקבע את מסגרת הפעילות של היהודים בשואה היו הגרמנים. ראשי היודנראטים מונו לתפקיד ראש הקהל מתוקף ההוראות הגרמניות, אך הם התקבלו כמנהיגים בפועל על ידי היהודים עצמם. גם כאשר הביקורת על ראשי היודנראט הייתה נוקבת היא עסקה בפעילותם ולא בצורך הלגיטימי של מנהיגות בתקופה ההיא. ללא קשר להחלטות שקיבלו ראשי היודנראט וללא תלות בהערכתן הם נתפסו על ידי בעלי היומנים כמנהיגי הציבור, וכאלו גם נשפטו.

עיון בכתבים בני הזמן מעלה תובנות חשובות ומעניינות בדבר יחסם של יהודי פולין לראשי היודנראטים. טענות בדבר חיסול חשבונות וניצול העמדה למעשים כוחניים מופיעים בגטאות קטנים וגדולים כאחד. אבל אם על רומקובסקי טענו שהוא מנצל את עמדתו לחיסול חשבונות עם אויביו שקמו לו בגטו, בגטאות הקטנים ניתן למצוא לא פעם עדויות על המשך מאבקים שהיו קיימים בין בני הקהילה עוד לפני הכיבוש הגרמני. בגטאות אלו גם הנגישות של הציבור אל ראשי היודנראט הייתה גדולה יותר, ולא פעם נתפסו מעשיהם (בצדק או שלא בצדק) כהמשך ישיר לסכסוכים קודמים. אך יחסו של הציבור ליודנראט הוא רק פן אחד של הדינמיקה בחיים היהודיים, שהמשיכו להתקיים בשנים הראשונות של הכיבוש הגרמני בפולין, עד בוא הגירושים להשמדה.

מקור: בשביל הזיכרון, 36, 2000 עמ' 38 - 27.